

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri

Betül GÖKÇINAR
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
betulgokcinar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9476-0411

İlker DERE
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
dr.ilker.dere@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0993-7812

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1424475

Geliş Tarihi: 23.01.2024

Revize Tarihi: 17.03.2024

Kabul Tarihi: 17.05.2024

Atf Bilgisi

Gökçınar, B. ve Dere, İ. (2024). Sosyal bilgiler ders kitaplarında temel vatandaşlık değerleri ve becerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 275-294.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler ders kitaplarında (4-7. sınıflar) vatandaşlık değerlerinin ve becerilerinin sunuluşunu değerlendirmektir. Doküman analizi yöntemi kullanılan araştırmanın veri kaynakları, Türkiye’de okutulan 4-7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarıdır. Kitaplardaki “Birey ve Toplum”, “Etkin Vatandaşlık” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanlarındaki vatandaşlık konularını vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından değerlendirmek için “Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi” kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık değerleri arasında en fazla sorumluluk ve özgürlüğe; vatandaşlık becerileri arasında ise en fazla politik okuryazarlık, hukuk okuryazarlığı ile katılım becerilerine yer verildiğini göstermiştir. Araştırmada beceri ve değerlerin sunuluşunun yanı sıra sınıflara göre dağılım da değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede değerlerin 7. sınıfta, becerilerin ise 6. sınıfta yoğun olarak yer aldığı belirlenmiştir. Ders kitaplarının vatandaşlık değerleri ve becerileri konusunda önemli bir içeriği sahip olmasına rağmen sosyal boyut yönüyle ilişkilendirmelerin eksik kaldığı tespit edilmiştir. Ders kitaplarının içeriğinin etik, eleştirel düşünme, empati gibi vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından geliştirilmesi ve sosyal boyutla ilişkilendirilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, ders kitapları, vatandaşlık değerleri, vatandaşlık becerileri.

Fundamental Citizenship Values and Skills in Social Studies Textbooks

ABSTRACT

This study evaluates the presentation of fundamental citizenship values and skills in social studies textbooks (grades 4-7). The study's data sources, which use the document analysis method, are the social studies textbooks taught in Turkey for grades 4-7. The "Framework of Fundamental Citizenship Values and Skills" was used to evaluate the citizenship topics in the learning areas of "Individual and Society," "Active Citizenship," and "Global Connections" in terms of fundamental citizenship values and skills. The study results have shown that the social studies textbooks most often included responsibility and freedom among citizenship values and political and legal literacy and participation among citizenship skills. In addition to the presentation of skills and values, the study also assessed the distribution by class. This evaluation determined that values were intensively emphasized in the 7th grade and skills in the 6th grade. Although the textbooks contain significant content on citizenship values and skills, there needs to be more association with the social dimension. The content of the textbooks should be developed in terms of citizenship values and skills, such as ethics, critical thinking, and empathy, and be associated with the social dimension.

Keywords: Social Studies, textbooks, citizenship values, citizenship skills.

Giriş

Geçmişten bugüne önemini korumaya devam eden vatandaşlık kavramının anlamı ve kapsamı yüzyıllar boyunca genişlemiştir. Zamanla vatandaşlık kavramının anlamındaki değişimler ilişkili olduğu terimlerin de içerik ve bağlam olarak çeşitlilik kazanmasına ortam hazırlamıştır. Bu da ilk kullanımından günümüze kadar vatandaşlık teriminin tarihsel sürecini makul bir çerçevede anlatılmasını zorlaştırmaktadır (Bellamy, 2004). Ancak vatandaşlığı üç ana boyutun birleşimi olarak değerlendirmek mümkündür. Çeşitli haklar kapsamında eylem serbestliği ve yasal statüye sahip olma hukuki boyutunu, sahip olunan hakları kullanma siyasi boyutunu ve siyasi bir topluluğa üyelik vatandaşlığın kimlik

boyutunu oluşturmaktadır (Carens, 2000; Leydet, 2017). Bu boyutlar çerçevesinde vatandaşlık; bir toplumun üyesi olan bireylerin, yasal statüsünün yanı sıra hak ve sorumluluklarını belirleyen yasal bağ olarak tanımlanmaktadır (Althof ve Berkowitz, 2006).

Yasal bağ olan vatandaşlık, birey ile devlet arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır (Ramalho-Correria, 2002). Bu ilişkiye bağlı olarak devlet, vatandaş yetiştirme sürecinde ortak bir vatandaşlık anlayışı oluşturmaya çalışmaktadır. Ortak anlayışın kazandırılması için vatandaşlık değer yargılarından yararlanılarak bir önceki nesille benzer bir vatandaşlık algısı oluşturulması amaçlanmaktadır. Böylelikle ortak değerleri ve benzer idealleri benimsemiş vatandaşlar yetiştirilmektedir (Demir, 2016). Bu amaç için dünyanın birçok yerinde devletler, siyasi ideolojisini tanıtmak ve siyasi kültürünü yeni nesle aktarmak için öğretim programlarını araç olarak kullanmaktadır. Özellikle tarih, yurttaşlık bilgisi ve sosyal bilgiler derslerine odaklanılmaktadır. Çeşitli derslerin öğretim programlarının önemli bir parçası olan vatandaşlık eğitimi (Tse, 2000), birçok ülkede sosyal bilgiler eğitimi kapsamında verilmektedir (Shah, Brett ve Thomas, 2020).

Vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler dersiyle verildiği ülkelerden biri de Türkiye'dir. Bu vatandaşlık eğitiminde hem ulusal hem ulusüstü (dünya ve Avrupa) vatandaşlığın yeterliklerinin kazandırılması amaçlanmaktadır (Ersoy, 2013). Belirlenen bu amaçlara ulaşmanın aracı olarak da öğretim programları ve ders kitapları kullanılmaktadır. Öğretim programı; öğretme ve öğrenme hedeflerini, konuları ve tanımları açıklayarak kültür aktarımı için temel yönelimi vurgular. Ayrıca ders kitabı içeriğinin hazırlanması için bir kılavuzdur (Tse, 2000). Vatandaşlık eğitimi içeren 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda özel amaçlar kısmında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının; vatanını milletini seven, hak ve sorumluluklarını bilen ve millî bilince sahip bireyler olarak yetiştirilmesi hedeflendiği belirtilmektedir. Bireylerden kişisel ve toplumsal sorunların çözümünde rol oynamaları, topluma katılmaları, millî, manevi ve evrensel değerleri benimsemeleri hem ulusal hem de uluslararası konulara duyarlılık göstermeleri ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte kendilerini geliştirmeleri için çeşitli değer, beceri, bilgi ve davranışları kazanmaları beklenmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018, s. 8).

Öğretim programında yer alan ilkeleri ve kazandırılmak istenen bilgilerin önemli bütünü kapsayan ders kitapları, öğretim ve değerlendirmenin yanı sıra öğrenme hedeflerine ulaşmaya da hizmet eden bir araçtır (Tse, 2000; Murdiono, Suharno ve Wuryandani, 2020). Yalnızca bilginin değil sosyokültürel değerlerin kazandırılması, siyasi bilgilerin yanı sıra normatif beklentilerin, tutumların, değerlerin ve davranışların ele alınarak ideal vatandaşın tanımlanması, ideolojik norm, değer ve inanç yargılarının aşılması, diğerlerine göre daha güçsüz olan grupların bastırılması ve baskın ideolojinin güçlendirilmesi gibi konuların ele alınmasında da önemli bir potansiyele sahiptir. Ders kitaplarının fonksiyonlarına bakıldığında siyasi ideolojinin inşa etmek istediği vatandaşı tanımlama gayretinde olduğu ve vatandaşların sahip olması gereken değer, inanç, tutum, davranışlara ve hatta becerileri ele aldığı anlaşılmaktadır. Sosyal bilgiler ders kitapları da özellikle sosyal konuları içerdiği için bu unsurların birçoğuna yer vermektedir. Öğretim programında açık veya örtük olarak yer alan bu unsurların ders kitaplarına yansması öğrenme aracının içeriğinin, tasarımının ve kontrol mekanizmasının önemli olduğu anlamına gelir (Apple, 2019; Shah vd., 2020; Su, 2007; Tse, 2000). So (2007) ders kitaplarında yer alan tasvirlerin, yeni neslin nasıl ve ne şekilde iyi vatandaş olacağını göstergelerini taşıdığını savunmaktadır. Bu durumda bireylere kazandırılması hedeflenen aynı zamanda bugünün ve geleceğin vatandaşları oldukları için onlardan kazanmaları ve sahip olmaları beklenen değer ve becerilerin ders kitabında nasıl yer aldığı sorusu akla gelmektedir. Bu soru, doğrudan vatandaşlık değerleri ve vatandaşlık becerilerine işaret etmektedir. Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin verilmesinde önemli araçlarından biri olan sosyal bilgiler ders kitaplarının vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından nasıl yapılandırıldığını anlamak önemlidir. Bu çalışmada sosyal bilgiler ders kitaplarının temel vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın ana amacı kapsamında aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler ders kitaplarında (4-7. sınıflar) temel vatandaşlık değerleri nasıl sunulmuştur?
2. Sosyal bilgiler ders kitaplarında (4-7. sınıflar) temel vatandaşlık becerileri nasıl sunulmuştur?

Yukarıda değinilen araştırmanın amacı ve cevap aradığı sorular çerçevesinde incelenen literatürde; vatandaşlık değerleriyle ilgili çalışmalarda vatandaşlık değerlerinin aktarımında okulun (Wolhuter, Janmaat ve van der Walt, 2020) ve öğrencilerin rolü (Kennedy vd., 2013), vatandaşlık değerlerine yönelik algılar (Ersoy ve Öztürk, 2015; Ijiwole ve Adeyemi, 2021), sosyal bilgiler öğretiminin vatandaşlık değerleriyle olan ilişkisi (Lucey ve Meyer, 2013) ve vatandaşlık eğitiminin vatandaşlık becerilerinin geliştirilmesindeki katkıları (Hidayah vd., 2021) ele alındığı görülmüştür. Bunun yanında Murdiono vd. (2020) öğrenci kitaplarını küresel vatandaşlık değerleri açısından incelemiştir. Bir diğer çalışmada Al-Qatawneh, Alsalhi ve Eltahir (2019), Arapça ders kitaplarındaki temel vatandaşlık değerlerini belirleyerek öğretmenlerin algıları değerlendirilmiştir.

Vatandaşlık becerileri açısından yapılan çalışmalara bakıldığında Castro (2013), sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ideal vatandaşı nasıl karakterize ettiklerini; Brunell (2013) küresel ve yerel olarak ilgili yurttaşlık becerilerini oluşturmak için deneyimsel öğrenmenin nasıl kullanılabilceğini ve Dobozy (2007) demokratik okulların sahip olduğu ortak özelliklerini vatandaşlık becerileri açısından değerlendirmiştir. Ayrıca Adeyemi (2020) ve Gbadamosi (2013), sosyal bilgiler dersinin vatandaşlık eğitimi bileşeni açısından öğrencilerin vatandaşlık bilgi ve becerileri üzerindeki etkisini; Amalia ve Sapriya (2020) ve Liou (2002) proje vatandaşı öğrenme modelinin yurttaşlık becerilerinin gelişimine etkisini ve Komalasari (2012) bağlamsal öğrenmenin yurttaşlık becerileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Bunların yanında Muntengwa vd. (2020), yurttaşlık becerilerinin geliştirilmesinde engelleri; Tamara ve Sapriya (2021) öğrenci örgütleri aracılığıyla yurttaşlık becerilerinin nasıl aşılacağını ve Lott (2006) ırksal kimliğin siyah öğrencilerin yurttaşlık becerilerine ilişkin algıları üzerindeki etkisini ele almışlardır. Sosyal bilgiler ders kitaplarını ele alarak hem becerileri hem de değerleri inceleyen Karasu-Avcı ve Faiz (2018) ise “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanına odaklanmıştır.

İlgili literatürde görüldüğü gibi vatandaşlık becerileri ve vatandaşlık değerleri açısından çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların tamamı ders kitaplarıyla ilgili değildir. Ders kitaplarında vatandaşlık değerlerini veya becerilerini ele alan sınırlı çalışma bulunmaktadır. Sarıcan (2006), vatandaşlık değerlerini 1998 ve 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları açısından karşılaştırmalı olarak ele alırken, Shah vd. (2020), Nepal sosyal bilgiler ders kitaplarında sunulan görsellerde idealize edilmiş vatandaşlık davranışlarının temsillerini vatandaşlık değerleri açısından incelemiş ve verilmek istenen mesajların gömülü olarak nasıl sunulduğunu değerlendirmiştir. Bu çalışmada vatandaşlık değerlerinin yanı sıra vatandaşlık becerileri de ele alınmıştır. Bu doğrultuda “Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi” kullanılarak sosyal bilgiler ders kitapları incelenmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme yöntemi, hem müstakil bir araştırma yöntemi olarak hem de diğer araştırma yöntemleriyle birlikte kullanılabilir (Bloor ve Wood, 2006; Bowen, 2009). Gerçekleştirilen bu çalışmada doküman inceleme, tek başına bir araştırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Doküman inceleme yönteminde verilerin incelenmesi ve yorumlanmasıyla anlam oluşturma, anlayış kazanma ve deneysel bilgi geliştirme sağlanır (Armstrong, 2022). Dokümanların incelenmesinde amaç; çeşitli belge, rapor, web sayfaları, günlük ve mektup gibi yazılı olan veri dosyalarının içeriklerinin titizlikle incelenmesidir. Bu yöntem, araştırmacıya süreç içerisinde bilinçli karar verme, dokümanlardan elde edilen bilgileri tanımlama, analizini gerçekleştirme ve yararlı bilgilerin türetilmesi konusunda sistematik bir yol sunar (Bloor ve Wood, 2006; Watkins, Meiers ve Visser, 2012).

Örneklem

Doküman incelemesinde veri kaynaklarına eleştirel bir gözle bakılması ve dokümanların değerlendirmesi gerekmektedir (Armstrong, 2022). Bu gerekçeyle yöntem uygun olacak şekilde dokümanlara ulaşılmış ve değerlendirilmiştir. Araştırmanın veri kaynaklarını 2020-2021 eğitim öğretim

yılında Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu tarafından onaylanan 4, 5, 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Bu kitaplara ait bilgiler, Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1

Talim Terbiye Kurulu Tarafından Onaylanan Sosyal Bilgiler Ders Kitapları (2020-2021)

Sınıf	Yazar/lar	Yayınevi
4	Sami Tüysüz	Tuna Matbaacılık
5	Ömer Faruk Evirgen Jülide Özkan Suna Öztürk	Millî Eğitim Bakanlığı
6	Cengiz Yıldırım Fatih Kaplan Hayriye Kuru Mukaddes Yılmaz	Millî Eğitim Bakanlığı
7	Gökhan Gültekin Murat Akpınar Mustafa Nohutcu Pınar Özerdoğan Seher Aygün	Millî Eğitim Bakanlığı

Tablo 1’de görüldüğü gibi incelenen ders kitaplarından biri (4. sınıf) özel yayınevi, diğerleri ise Millî Eğitim Bakanlığı yayınevine (MEB) aittir. 4. sınıfta MEB yayınları bulunmadığı için özel bir yayınevi tarafından hazırlanan bir kitap seçilmiştir. Türkiye’de tüm kademelerde okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarının temsiliyetini sağlamak için 4-7. sınıfların tamamı örnekleme dahil edilmiştir. Bu araştırmada doküman inceleme yöntemi kullanıldığı ve araştırmada veri kaynakları tercih edildiği için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Doküman incelemesiyle veri toplama sürecinde sistematik bir süreç takip edilmiştir. İlk aşamada MEB tarafından kurulan eğitsel Elektronik İçerik Ağı’ndan (EBA) sosyal bilgiler ders kitaplarına ulaşılmıştır. Ulaşılan ders kitaplarının özgünlüklerini ve doğruluklarını kontrol etmek için araştırmacılar, Konya’daki en yakın ortaokuldan ders kitaplarının basılmış versiyonlarını temin ederek teyit etmiştir. Daha sonra 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda yer alan öğrenme alanlarının içeriklerinin vatandaşlık konusuna yer verme yoğunlukları incelenmiştir. Bu incelemede sırasıyla “Etkin Vatandaşlık”, “Birey ve Toplum” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanları belirlenmiştir. Böylece diğerlerine göre vatandaşlıkla daha ilgili olan öğrenme alanlarının seçimi yapılmıştır. Belirlenen öğrenme alanları “Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri” çerçevesi kullanılarak incelenmiştir. Çerçeve temel vatandaşlık değerleri; sorumluluk, saygı, eşitlik, yardımseverlik, adalet, etik, duyarlılık, bağlılık, dürüstlük ve özgürlüktür. Temel vatandaşlık becerileri ise katılım, okuryazarlıklar (politik, hukuk, medya, teknoloji, dijital, finansal), iletişim, problem çözme, eleştirel düşünme, karar verme, iş birliği, farkındalık, empati ve sorgulamadır (Gökçınar, 2022). İlgili çerçeve, evrensel düzeyde temel vatandaşlık değerlerini ve becerilerini tanımlayabilmek için çeşitli vatandaşlık tipleri göz önünde bulundurularak alanyazından elde edilen uluslararası rapor, makale, kitap, kitap bölümü gibi dokümanlarla oluşturulmuştur (Dere ve Gökçınar, 2024). Çerçeve kapsamında yapılan incelemede ölçme ve değerlendirme bölümleri haricinde öğrenme alanında yer alan hatırlatıcı not, etkinlik vb. tüm kısımlar dâhil edilmiştir.

Araştırmada verileri analiz etmek için içerik analizi kullanılmıştır. Bu yöntem, metinlerden veya diğer materyallerden tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmayı sağlamaktadır (Krippendorff, 2004). İçerik analizinde metinlerin gözden geçirilmesi, kapsamlı bir şekilde okunması ve çalışmaların analiz sürecine dâhil edilerek yorumlanması gerçekleştirilir (Bowen, 2009). Bu süreçte geleneksel yöntemlerin yanı sıra MAXQDA metin işleme programı da kullanılmıştır. Programa aktarılan sosyal bilgiler ders kitapları, “Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi”nde yer alan değer ve becerilere göre

araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kodlanmıştır. Yapılan kodlamaları ve oluşturulan alt kategorileri araştırmacılar bir araya gelerek yeniden değerlendirmiştir. Netleştirilen verilerin bir araya getirilmesinin ardından her bir kodlama için frekanslar belirlenmiştir. Frekansların belirlenmesiyle birlikte genel görünümün ortaya çıkarılmıştır.

Araştırma Etiği

Verilere dokümantasyon üzerinden ulaşılması nedeniyle etik kurul izni gerektirmemektedir.

Bulgular

Bu bölümde “Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi” doğrultusunda ders kitaplarında yer alan “Birey ve Toplum”, “Etkin Vatandaşlık” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanlarının incelenmesiyle elde edilen bulgular sırayla sunulmuştur. İlk olarak tüm ders kitapları incelenerek temel vatandaşlık değerleri ve becerilerinin yer alma durumları tablolar halinde frekanslarıyla birlikte verilmiştir. Ardından en çok yer alan değer ve becerilere ilişkin her ders kitabından kanıtlar sunulmuştur.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Değerlerinin Yer Alma Durumu

Ders kitaplarında temel vatandaşlık değerlerinin yer alma durumu incelenerek frekanslarıyla birlikte Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Değerleri (f)

Değerler	Alt boyut	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	Ara Toplam	Ana Toplam
Eşitlik		3	2	7	16	28	28
	Düşünce Özgürlüğü	3	5	2	5	15	
	Özgürlük	2	-	3	2	7	
Özgürlük	Din ve Vicdan	-	-	-	4	4	
	Özgürlüğü	-	-	-	1	1	28
	Haberleşme Özgürlüğü	-	-	-	1	1	
	İfade Özgürlüğü	-	-	-	1	1	
Saygı	Saygı	1	3	5	3	12	23
	Farklılıklara Saygı	7	1	-	3	11	
Sorumluluk		6	2	7	1	16	16
Yardıms severlik		5	2	6	1	14	14
Duyarlılık	Çevreye Duyarlılık	-	1	-	2	3	7
	Duyarlılık	2	1	1	-	4	
Bağlılık		1	1	2	-	4	4
Adalet		-	1	1	2	4	4
Etik		-	-	-	-	-	-
Toplam		30	19	32	41	124	124

Tablo 2’de görüldüğü gibi sosyal bilgiler ders kitaplarında temel vatandaşlık değerleri toplam 124 kez yer almaktadır. En yüksek frekansa sahip olan değerler eşitlik (28) ve özgürlük (28); en az adalet (4) ve bağlılık (4) olarak belirlenmiştir. Sınıflar açısından bakıldığında 4. sınıfta vatandaşlık değerlerine 30 kez yer verilmiş, bunların arasında en fazla farklılıklara saygı (7) alt boyutu ve sorumluluk (6); en az bağlılık (1) değerlerine yer almıştır. Etik değerine dair ise herhangi bir bulgu elde edilememiştir. 4. sınıfta “Dünya Farklılıkları Güzel” konu başlığında birçok farklılığın olduğu ve dünyanın bu farklılıkları güzel olduğu anlatılmıştır. Ülkelerin yemek kültürlerinin farklı olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak bir örnek verilmiştir (Fotoğraf 1):

Ülkelerin mutfak kültürleri karşısında yabancılık çekebiliriz. Örneğin eliyle yemek yiyen bir Arap ya da pirinç pilavını çubuklarla ağızına götüren bir Uzak Dođulu (Görsel 7.30) bize tuhaf gelebilir.

Bu manzaraları gördüğümüzde "Rahat rahat kaşıkla yemek varken neden böyle yiyorlar?" diye sorabiliriz. Ancak böyle sorular sormak yerine bu yeme şeklinin insanlığın kültürel mirasının bir parçası olduğunu düşünüp o kültürere saygı duymalıyız. Elle veya çubukla yemeye çocukluğunda alışmış bir insana bunun zor gelmeyeceğini bilmeliyiz. Bizim yeme kültürümüzdeki bazı hareketlerin de başkalarına tuhaf gelebileceğini düşünmeliyiz.

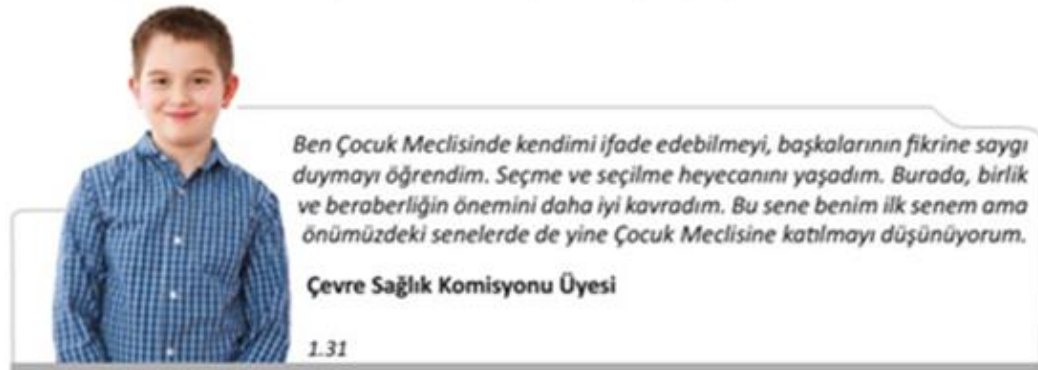
Görsel 7.30: Çubuklarla pilav yiyen bir çocuk

Fotoğraf 1. Pirinç Pilavını Çubuklarla Yiyen Çocuk (Tüysüz, S. (2020). 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı. Ankara: Tuna Matbaacılık.)

Fotoğraf 1'de pirinç pilavını Arapların elleriyle yemesi veya Uzakdođulu birinin çubukla yemesinin insanlara tuhaf gelebileceği anlatılarak yemek kültürlerinde farklılıklar olabileceği ve böyle bir durumla karşılaşıldığı zaman farklılıklara saygı duyulması gerektiği açıklanmıştır. Bu örnekle "Saygı" değerinin alt boyutunda yer alan "Farklılıklara Saygı"nın öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

5. sınıfta temel vatandaşlık değerlerine alt boyutlar da dâhil olmak üzere toplam 19 kez yer verildiği, bunların içerisinde en fazla özgürlük değerinin alt boyutlarından biri olan düşünce özgürlüğünün (5) bulunduğu tespit edilmiştir. Özgürlük değerini ise saygı (4) değeri takip ederken, aynı sınıfta en az adalet (1) ve bağlılık (1) değerlerinin yer aldığı ve etik değerinin hiç yer almadığı görülmüştür. İlgili sınıfta "Çocuk Hakları Her Yerde" konu başlığı altında her şehirde bulunan Çocuk Meclisleri'nden bahsedilerek meclis üyesi olan çocukların görüşlerine yer verilmiştir (Fotoğraf 2):

Ülkemizde çocukların haklarını kullanmasına olanak sağlanmaktadır. Hemen hemen her kentte çocuk meclisleri bulunmaktadır. Bu meclislere katılarak duygu ve düşüncelerimizi özgürce ifade etme fırsatı bulabiliriz. Çocuk Meclislerine üye olan bazı arkadaşlarımızın görüşleri şunlardır:

Ben Çocuk Meclisinde kendimi ifade edebilmeyi, başkalarının fikrine saygı duymayı öğrendim. Seçme ve seçilme heyecanını yaşadım. Burada, birlik ve beraberliğin önemini daha iyi kavradım. Bu sene benim ilk senem ama önümüzdeki senelerde de yine Çocuk Meclisine katılmayı düşünüyorum.

Çevre Sağlık Komisyonu Üyesi

1.31

Fotoğraf 2. Çocuk Meclisi'ndeki Çevre Sağlık Komisyonu Üyesinin Görüşleri (Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı. MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 2'de Türkiye'de çocukların haklarını kullanabilmesi için fırsat sunulduğu, bu meclislerde üyelerin duygu ve düşüncelerini özgürce aktarabilecekleri anlatılmıştır. Ardından meclis üyesi olan öğrencilerin görüşlerine yer verilmiştir. Fotoğraf 2'deki örnekte, Çevre Sağlık Komisyonu'nda olan bir üye, bu mecliste başkalarının fikrine saygı duymayı öğrendiğini, seçme ve seçilme deneyimi yaşadığını belirtmektedir. Bu örnekle çocuk hakları kapsamında meclis üyelerinin

birbirlerine ve diğer insanların fikirlerine saygı duyması gerektiğine, dolayısıyla özgürlük ve saygı değerlerine dikkat çekilmiştir.

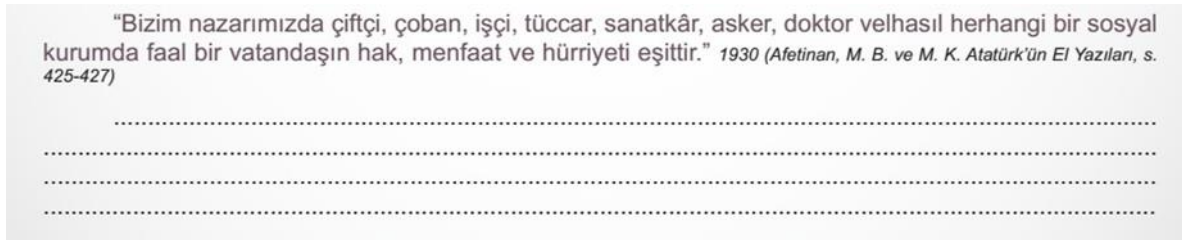
6. sınıfta temel vatandaşlık değerlerine alt boyutlar da dahil olmak üzere toplam 32 kez yer verildiği, bunlar içerisinde en fazla sorumluluk (7) ve eşitlik (7); en az duyarlılık değerinin alt boyutu olan çevreye duyarlılık (1) ve adaletin (1) yer aldığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra etik değerine hiç değinilmemiştir. Bu sınıfta hak ve sorumluluklar konusunda özgürlük ve sorumluluk değerlerini içeren karşılıklı konuşma örneği verilmiştir (Fotoğraf 3):

Fotoğraf 3. Hak ve Özgürlüklerimizle İlişkili Diyalog Örneği (Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 3'teki karşılıklı konuşmada bireylerin bireysel özgürlüklerini diğer insanların özgürlüklerine zarar vermeyecek şekilde kullanabilecekleri hatırlatılmaktadır. Ayrıca bireylerin vatandaş olarak yalnızca insanlara değil, çevreye karşı da sorumlulukları olduğunu altı çizilmiştir. Yapılan uyarıda hem özgürlük hem de sorumluluk değerinden bahsedildiği ve bu değerlerin günlük hayattan bir örnekle somutlaştırıldığı görülmektedir.

7. sınıfta ise temel vatandaşlık değerleri toplamda 41 kez yer almıştır. Bunlar içerisinde en fazla eşitlik (16) ve özgürlük (13); en az sorumluluk (1) ve yardımseverlik (1) değerlerine yer verildiği görülmüştür. Buna karşın bağlılık ve etik değerlerine ilişkin bulgu elde edilememiştir. "Atatürk ve Demokrasi" başlığında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk'ün eylemleri anlatılırken Atatürk'ün bazı sözlerinin yer aldığı bir etkinlik sunulmuştur. Bu etkinlikte verilen sözün demokrasinin hangi özelliğiyle ilgili olduğunu belirlenmesi istenmiştir (Fotoğraf 4):

Fotoğraf 4. Mustafa Kemal Atatürk'ün Eşitliğe Dair Sözleri (Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A. ve Kılıç, S. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı. MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 4'teki etkinlikte demokrasinin eşitlik ilkesine vurgu yapılmıştır. Bu sözle mesleği fark etmeksizin her vatandaşın eşit olduğuna, dolayısıyla eşitlik değerine vurgu yapılmıştır. Sosyal bilgiler ders kitaplarında temel vatandaşlık değerlerinin genel olarak yer alma durumuna ve sunulmasına bakıldığında vatandaşlık değerlerinin en fazla 7. sınıfta; en az 5. sınıfta yer aldığı görülmüştür. Buna karşın etik değerinin hiçbir ders kitabında yer almaması dikkat çekicidir.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Becerilerinin Yer Alma Durumu

Ders kitaplarında temel vatandaşlık becerilerinin yer alma durumu incelenerek frekanslarıyla birlikte Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Becerileri (f)

Beceriler	Alt boyut	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	Ara Toplam	Ana Toplam
Okuryazarlıklar	<i>Politik Okuryazarlık</i>	1	3	20	8	32	79
	<i>Hukuk Okuryazarlığı</i>	5	6	7	8	26	
	<i>Medya Okuryazarlığı</i>	-	-	6	4	10	
	<i>Teknoloji Okuryazarlığı</i>	2	3	1	1	7	
	<i>Dijital Okuryazarlık</i>	-	1	1	1	3	
	<i>Finansal Okuryazarlık</i>	1	-	-	-	1	
	<i>Sosyal-Toplumsal Katılım</i>	7	5	5	2	19	
Katılım	<i>Siyasal Katılım</i>	1	3	4	6	14	37
	<i>Ekonomik Katılım</i>	-	-	2	-	2	
	<i>Katılım</i>	-	-	2	-	2	
Problem Çözme		4	2	2	6	14	14
İletişim		2	-	1	3	6	6
İş Birliği		3	-	2	-	5	5
Karar Verme		-	3	1	-	4	4
Empati		2	1	-	1	4	4
Sorgulama		3	-	-	-	3	3
Eleştirel Düşünme		1	-	-	1	2	2
Farkındalık		1	-	1	-	2	2
Toplam		33	27	55	41	156	156

Tablo 3'te görüldüğü gibi ders kitaplarında temel vatandaşlık becerilerinin toplam 156 kez geçtiği tespit edilmiştir. Bunların içerisinde en fazla okuryazarlık (79) ve katılım (37) türleri; en az farkındalık (2) ve eleştirel düşünme (2) becerilerinin yer aldığı belirlenmiştir. Okuryazarlıklar içerisinde en çok politik okuryazarlık (32) ve hukuk okuryazarlığı (26); en az finansal okuryazarlık (1) becerisine ilişkin içerik bulunmaktadır.

Sınıflara göre bakıldığında, 4. sınıfta temel vatandaşlık becerilerine alt boyutlarıyla birlikte toplam 33 kez yer verildiği belirlenmiştir. Bunların içerisinde en fazla okuryazarlık becerilerinin (9) olduğu; en az eleştirel düşünme (1) ve farkındalığın (1) yer aldığı saptanmıştır. Okuryazarlık becerilerini katılım becerisinin alt boyutlarından biri olan sosyal (toplumsal) (7) katılım becerisinin takip ettiği ve alt boyutlar arasında ekonomik katılım becerisine hiç yer verilmediği tespit edilmiştir.

4. sınıf ders kitabında yer alan "Ben Çocuğum, Haklarımla Varım" başlığında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Düzce Üniversitesi'nin iş birliği ile Uluslararası Çocuk Hakları Kongresi'nin yapıldığı ve bu kongreye farklı şehirlerden öğrencilerin katıldığı açıklanmıştır. Kongreye katılan ve çocuk haklarıyla ilgili görüşlerini paylaşan öğrencilerden bazı örnekler

sunulmuştur. Kongreye katılan Duru, çocukların barınma ortamlarının güvenli, beslenme ve sağlık koşullarının nitelikli olması konusunda şunları söylemiştir (Fotoğraf 5):

Bizler Sosyal Bilgiler dersinde çocuk hakları ile ilgili bilgiler öğreniyoruz. Ancak ben çocuk haklarının okullarımızda ayrı bir ders olarak okutulmasını isterdim. Çünkü haklarımızın neler olduğunu ve hakkımızı aramayı en doğru biçimde ancak okullarımızda öğrenebiliriz.

Bence günümüzün en önemli sorunlarından biri de bazı çocukların sokakta yaşamak zorunda kalmalarıdır (Görsel 6.4). Çocukların barınacak bir yer bulamayıp sokakta kalmaları ve yeterince beslenememeleri gerçekten çok üzücü bir durum. Oysa her çocuğun beslenme, hastalıklara karşı aşılama ve nitelikli sağlık hizmeti alma hakkı vardır. Ben ülkemizdeki ve dünyadaki yöneticilerden bir an önce bu sorunlara çözüm bulmalarını bekliyorum.

Duru

“Çocukların barınma, beslenme ve sağlık hizmetlerinden gerektiği gibi faydalanmaları için neler yapılmalıdır?”

Görsel 6.4: Her çocuğun sağlıklı bir ortamda barınma ve yeterli beslenme hakkı vardır.

Fotoğraf 5. Uluslararası Çocuk Hakları Kongresi'nde Duru'nun Konuşması (Tüysüz, S. (2020). 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı. Ankara: Tuna Matbaacılık.)

Fotoğraf 5'te Duru, sosyal bilgiler dersinde çocuk hakları ile ilgili bilgileri öğrendiklerini ancak çocuk haklarının ayrı bir ders olarak okutulması gerektiğini ve böylece çocukların haklarını daha iyi tanıyarak savunabileceğini dile getirmiştir. Sunulan örnekte haklara ilişkin verilen konuşma örneğiyle hukuk okuryazarlığının bilgi boyutuna değinilmiştir.

5. sınıfta temel vatandaşlık becerilerine alt boyutlarıyla birlikte toplam 27 kez yer verildiği, bunların içerisinde en fazla okuryazarlık (13) ve katılım (8) becerilerinin yer aldığı görülmüştür. Buna karşın farkındalık, eleştirel düşünme, sorgulama, iş birliği ve iletişim becerilerinin hiç yer almadığı tespit edilmiştir. 5. sınıfta “Çocuk Hakları Her Yerde” konu başlığında çocukların sahip olduğu haklar açıklanmıştır. Çocuk haklarından örnek maddeler verilerek bireylere hakları anlatılmıştır. Konunun girişinde öğrenciler için şu şekilde bir hatırlatma sunulmuştur (Fotoğraf 6):

 Hep birlikte hatırlayalım:

Yaşama hakkı yetişkinlerin olduğu gibi çocukların da en önemli haklarındandır. Çocuklar düşüncelerini özgürce açıklama hakkına sahiptirler.

Fotoğraf 6. Hatırlatma Notu (Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 6'da verilen hatırlatıcının ardından çocuk haklarıyla ilgili maddelerin sunulması hem konunun anlatılması hem de çocuk hakları maddelerinin açıklanması burada hukuk okuryazarlığının bilgi boyutunun verilmeye çalışıldığı bir göstergesidir. Ayrıca hukuk okuryazarlığının yanında katılım becerilerinden en fazla sosyal (toplumsal) katılıma yer verildiği tespit edilmiştir. “Olaylar ve Sonuçları” konu başlığında günlük hayatta karşılaşılan çeşitli olayların ve bunlardan bazılarının doğrudan veya dolaylı olarak insanları nasıl etkileyebileceği anlatılmıştır. Örnek olay olarak Arslanköy Tiyatro Topluluğu hakkında bir genel ağ haberi sunulmuştur (Fotoğraf 7):

Arslanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu

Ümmiye Koçak, köy kadınlarının yaşadıklarını tüm dünyaya göstermek için 2001 yılında "Arslanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu"nu kurdu.

Kendisinin yazıp yönettiği ve köyde yaşayan kadınların sahnelediği tiyatro oyunlarıyla gerek bölge halkından gerekse sanat dünyasından

olumlu tepkiler aldı. "Ben tiyatroya, tiyatronun ne olduğunu bilmeden başladım. Tarsus'tan gelen öğrenciler okulda gösteri yapmıştı. Ben bundan çok etkilendim. Kadınların sesini duyurabilmek, dertlerini, sıkıntılarını anlatabilmek için farklı karakterlerle tiyatro yapalım istedim. Mersin Arslanköy'de ev kadınlarından bir tiyatro grubu kurdum. Provalarımızı çalışırken, bağda, bahçede yaptık".

Genel Ağ haberi, 6 Ağustos 2013 (Düzenlenmiştir.)

Topluluk belgesele konu olurken çeşitli ödüllerin de sahibi oldu. Yaptıkları film Ümmiye Koçak'a New York (Niv York) Avrasya Film Festivali'nde "Sinemada En İyi Avrasyalı Kadın Sanatçı" ödülünü kazandı.

Genel Ağ haberi, 10 Nisan 2017 (Düzenlenmiştir.)

Fotoğraf 7. Arslanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu (Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı. MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 7'de aynı köyde yaşayan kadınların, hazırladıkları metinle ilgili tartışma içerisinde oldukları görülmektedir. Sunulan haberde bölgede yaşayan bir kadının sergilenen tiyatro gösterisinden etkilendiği ve harekete geçtiği anlatılmaktadır. Gazetecilere konuşan Ümmiye Koçak, "Kadınların sesini duyurabilmek, dertlerini, sıkıntılarını anlatabilmek için farklı karakterlerle tiyatro yapalım istedim. Mersin Arslanköy'de ev kadınlarından bir tiyatro grubu kurdum" (Evirgen, Özkan ve Öztürk, 2019, s. 16), diyerek yaşadığı bölgedeki kadınları bir araya getirerek sosyalleştirme arzusunda olduğuna dikkat çekmektedir. Örnekte Koçak'ın kendisinin sosyal (toplumsal) katılım becerisine sahip olduğu ve yakın çevresini de teşvik ettiği görülmektedir.

6. sınıfta temel vatandaşlık becerilerine alt boyutlarıyla birlikte toplam 55 kez; bunların içerisinde en çok okuryazarlık (35) ve katılım (8) becerilerine yer verildiği görülmüştür. Okuryazarlıklar içerisinde ise en çok politik okuryazarlık (20) vurgulanmıştır. Buna karşın kitaplarda; farkındalık, karar verme ve iletişim becerilerine birer kez değinilmiştir. Son olarak eleştirel düşünme, sorgulama ve empati becerilerine rastlanmamıştır.

6. sınıftaki "Hak, Özgürlük, Sorumluluk" konu başlığı altında birer siyasal hak olan dilekçe (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 74. maddesi) ve bilgi edinme açıklanmıştır. Öncelikle vatandaşların dilekçe ile ilgili kurumlara müracaat ederek sorunlarına çözüm bulabilecekleri veya taleplerini iletebilecekleri belirtilmiştir. Devamında Anayasadaki ilgili maddenin yanı sıra bir dilekçe örneği sunulmuştur (Fotoğraf 8):

Bunu Duydunuz mu?

VII. Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı

MADDE 74- Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazılı dilekçe ile başvurma hakkına sahiptir.

Aşağıda verilen dilekçe örneğini inceleyelim.

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞINA
KAYSERİ

Ben Kayseri'de yaşayan bir üniversite öğrencisiyim. Üniversiteye giderken bisiklet yolunu kullanıyorum. Ancak bisiklet yolunun yayalar tarafından yoğun kullanımı bisiklet kullanmayı zorlaştırmaktadır. Bu konuyla ilgili gerekli tedbirlerin alınması hususunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tarih
İmza
Adı Soyadı

Adres:

Fotoğraf 8. Dilekçe Hakkı (Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 8'deki dilekçe örneği verilerek öğrencilere dilekçe yazım kurallarını öğretmek amaçlanmıştır. Bu haktan bahsedilmesi, Anayasa'nın 74. maddesinin kanıt olarak verilmesi ve örnek dilekçe sunulması geleceğin vatandaşları olarak öğrencileri bilgilendirmek amacıyla yapılmıştır. Her bireyin vatandaş olarak temel politik bilgilere sahip olması gerekliliği burada politik okuryazarlığın bilgi boyutuna atıf yapıldığını göstermektedir.

6. sınıfta politik okuryazarlık becerisinden sonra en çok sosyal (toplumsal) katılım (5) becerisinin yer aldığı belirlenmiştir. “Bir Elin Nesi Var İki Elin Sesi Var” konu başlığı altında yardımlaşma ve dayanışmadan bahsedilerek katılım faaliyetlerine ilişkin “Sıra Sizde” isimli bir etkinlik sunulmuştur (Fotoğraf 9):

Sıra Sizde

Aşağıda, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetler verilmiştir. Sınıfınızda beşer kişilik gruplar oluşturunuz. Her bir grup bu faaliyetlerden birini ya da sizin düşündüğünüz bir faaliyeti seçerek yönerge doğrultusunda gerçekleştiriniz. Yaptığınız çalışmayla ilgili sunu hazırlayarak sınıfta paylaşınız.

Faaliyet konuları:

- * Okulun içi ve bahçesini güzelleştirmek amacıyla faaliyetler başlatalım.
- * Edindiğimiz kardeş okul için kitap kampanyası başlatalım.
- * Velilerimizi kan bağına yönlendiren bir kampanya düzenleyelim.
- * İhtiyaç sahiplerine yardım edelim.
- * Sokak hayvanlarını besleyelim ve koruyalım.

.....

.....

Faaliyetinizin adı:

Faaliyetinizin planı:

.....

.....

Varsa iş birliği yaptığınız kurum ya da kuruluşların adı:

Faaliyet sonrasında hissettiğiniz duygu ve düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Fotoğraf 9. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmaya Yönelik Faaliyet Oluşturma Etkinliği (Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 9'daki etkinlikte örnek faaliyet konuları verilmiş ve öğrencilerden bir faaliyet hazırlayarak faaliyet adı, faaliyet planı, varsa iş birliği yapılan kurum ya da kuruluşların adı ve faaliyet sonrasında hissedilen duygu ve düşüncelerin sınıfta paylaşılması talep edilmiştir. Sunulan örneklerin öğrencilerin sosyal (toplumsal) katılım becerisini geliştirmeye yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

7. sınıfta temel vatandaşlık becerilerine alt boyutlarıyla birlikte toplam 41 kez geçtiği, bunların içerisinde en fazla okuryazarlık (22) becerilerinin yer aldığı görülmüştür. Okuryazarlık türlerinde ise en fazla politik (8) ve hukuk (8) okuryazarlığı becerilerinin bulunduğu, finansal okuryazarlık becerisinin ise hiç yer almadığı tespit edilmiştir. Okuryazarlık becerilerini katılım (8) ve problem çözme (6) becerileri takip etmiştir. Buna karşın kitaplarda; eleştirel düşünme ve empati becerilerine birer kez değinilirken; farkındalık, sorgulama, iş birliği ve karar verme becerilerine rastlanmamıştır.

7. sınıfta “Demokrasinin Tarihteki Yolcuğu” konu başlığı altında demokrasinin tanımından sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün “Vatandaş için Medeni Bilgiler” adlı kitabında demokrasiyle ilgili yazdıklarına yer verilmiştir. Ayrıca demokrasiyi vatandaşların seçimde oy kullanmasıyla özdeşleştiren bir seçim sandığı fotoğrafına sunulmuştur (Fotoğraf 10):

Demokrasi, halkın egemenliğine dayanan bir yönetim şekli olarak tanımlanır. Bir başka tanıma göre ise demokrasi, insanın sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu hak ve hürriyetlerini kullanmasına imkân tanıyan bir yönetim şeklidir. Mustafa Kemal Atatürk ise Vatandaş için Medeni Bilgiler adlı kitabında demokrasiyi şu şekilde açıklamaktadır:

“Demokrasi temeline dayalı hükümetlerde egemenlik; halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi ilkesi egemenliğin millette olduğunu, başka yerde olmayacağını gerekli bulur. Bu bakımdan demokrasi ilkesi, siyasi kuvvetin, egemenliğin kaynağına ve yasallığına değinmektedir.”

Atatürk, *Medeni Bilgiler*, s. 52

Görsel 6. 1: Seçim Sandığı

Fotoğraf 10. Demokrasinin Tanımı (Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A. ve Kılıç, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 10’da demokrasinin tanımında politik okuryazarlığın bilgi boyutuna atıf yapıldığını görülmektedir. Diğer bir örnekte, “Atatürk ve Demokrasi” başlığı altında Mustafa Kemal Atatürk’ün Millî Mücadele sürecindeki icraatlarına yer verilmiştir (Fotoğraf 11):

Görsel 6. 14: Gazete Haberi

Osmanlı Devleti, ülke için çok ağır şartlar içeren Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalayarak I. Dünya Savaşı’ndan çekilmiştir. İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti’ndeki azınlıklar, bu antlaşmayı fırsat bilerek ülkemizi paylaşmaya ve işgal etmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkarak Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi olan Millî Mücadele’yi başlatmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele’nin hazırlık aşamasında kongreler yaparak komutanlar ve halkın alınan kararlara katılımını sağlamıştır. Anadolu’da Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yürütülen çalışmalar, sonuç vermeye başlamış, bu çalışmalar sayesinde İstanbul’da millî iradeyi temsil eden Son Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştır. Osmanlı Mebusan Meclisi, tüm baskılara rağmen Türklerin barış şartlarını içeren ve Türk sınırlarını çizen Misakımillî’yi kabul etmiştir. Misakımillî, ulusal iradenin baskı altında bile hiçbir güce boyun eğmeyeceğini tüm dünyaya göstermesi açısından çok önemlidir.

Fotoğraf 11. Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Mücadele (Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A. ve Kılıç, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 11’de Atatürk’ün fotoğrafıyla birlikte “Çanakkale Kahramanı Mustafa Kemal Paşa Samsun’da” manşetinin bulunduğu bir gazete haberine yer verilmiştir. Verilen bilgilerde millî iradeyi temsilen Son Osmanlı Mebusan Meclisinin açıldığı ve Misakımillî’nin kabul edildiği anlatılmaktadır. Yapılan ön hazırlık aşamasında Atatürk’ün kongreler yaparak komutanların ve halkın alınan kararlara katılmasını istediği vurgulanmıştır. Bu süreçte vatandaşlar siyasal katılıma teşvik edilmiş ve bu yönde harekete geçilmiştir. Bireylerin vatandaş olarak karar alma süreçlerine katılımı ve olayın seyrine yön vermesiyle siyasal katılım becerisi somutlaştırılmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sosyal bilgiler ders kitaplarını temel vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından inceleyen bu çalışmada vatandaşlık, vatandaşlık değerleri, vatandaşlık becerileri ve ders kitapları hakkında çeşitli çıkarımlar yapmaya imkân verecek nitelikte bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmanın birinci kısmını sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan vatandaşlık değerleri oluşturmuştur. Birinci temanın genel sonuçlarına bakıldığında; temel vatandaşlık değerlerinin en fazla 7. sınıfta olduğu görülmüştür. Değerlerin genel dağılımında ise en fazla eşitlik ve özgürlük; en az adalet ve bağlılık değerlerine rastlanmıştır. Buna karşın vatandaşlık içeriklerinin tamamında etik değeriyle bağlantı kurulmadığı tespit edilmiştir.

Sınıflar açısından sonuçlara bakıldığında, 4. sınıfta vatandaşlık değerleri arasında en fazla saygı ve sorumluluk; en az bağlılık ve duyarlılık değerlerinin yer aldığı görülmektedir. Yalnızca “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanını inceleyen Karasu-Avcı ve Faiz (2018), bu sonuca paralel olarak 4. sınıfta en fazla sorumluluk değerinin yer aldığını vurgulamıştır. Toplumların inşa etmeye çalıştığı bir dizi demokratik değer arasında yer alan saygı değerinin gelecek nesillere aktarılmasının önemi düşünüldüğünde (Carretero, Haste ve Bermudez, 2016), bu değer tüm sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alması geleceğin vatandaşları için olumlu bir göstergedir. Ancak 4. sınıfta farklılıklara saygı vurgusu daha çok kültürler arası farkla açıklanmıştır. Kuş, Merey ve Karatekin (2013) ile Tabak ve Yaylak (2020) da 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında saygı değerinin ağırlıklı olarak farklı kültürlerle ve insanlara saygıyla ilişkili olarak yer aldığını tespit etmişlerdir. Farklı yıllarda (2013, 2019, 2020) okutulan sosyal bilgiler ders kitapları incelenmiş olsa da benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Ayrıca 4. sınıfta adalet ve etik değerlerine dair sonuç elde edilememiştir.

Öte yandan 5. sınıfta en fazla düşünce özgürlüğü ve saygı değerlerine; en az adalet ve bağlılık değerlerine yer verildiği tespit edilmiştir. 6. sınıfta en fazla sorumluluk ve eşitlik değerlerine, en az duyarlılık ve adalet değerlerine yer verilmiştir. Son olarak 7. sınıfta en fazla eşitlik ve özgürlük değerlerine; en az sorumluluk ve yardımseverlik değerlerine yer verildiği görülmüştür. 4. sınıftan farklı olarak 5, 6 ve 7. ders sınıf kitaplarında insan hak ve özgürlükleri konusu uluslararası ve ulusal belgelerden atıflarla işlendiği için üç kitapta da maddelerde geçen özgürlük ve eşitlik değerleri ön plana çıkmıştır. Ancak sorumluluk değerinin yalnızca 6. sınıf kitabında baskın bir şekilde yer alması önemli bir sonuçtur. Çünkü sorumluluk değeri, vatandaşlığın en önemli niteliklerinden biridir. Sorumlu olmayan bir bireyin diğer değer ve becerileri kazanmasını ve bunlara uygun hareket etmesini beklemek gerçekçi olmayacaktır (Dere ve Gökçınar, 2022). Bu gerekçeyle eşitlik ve özgürlükle birlikte sorumluluk değerine tüm kitaplarda daha fazla vurgu yapılması beklenirdi. Ayrıca ders kitaplarındaki vatandaşlık içeriklerinde etik değeriyle ilgili içeriklere hiç yer verilmemesi şaşırtıcıdır. Etik değeri, bir vatandaşın davranışlarının akıl süzgecinden geçirmesini sağlama konusunda yardımcı olacaktır. Bunların yanında bağlılık, adalet ve duyarlılık değerleriyle vatandaşlık konularının içerikleri arasında sınırlı şekilde bağlantı kurulmuş olması da bir diğer eleştiridir.

Araştırmanın ikinci kısmını sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan temel vatandaşlık becerileri oluşturmuştur. İkinci temanın genel sonuçlarına bakıldığında temel vatandaşlık becerilerinin en fazla 6. sınıfta olduğu görülmüştür. Becerilerin genel dağılımında ise en fazla okuryazarlık ve katılım türleri; en az farkındalık ve eleştirel düşünme becerilerine rastlanmıştır. Okuryazarlıklar içerisinde ise en çok politik okuryazarlık ve hukuk okuryazarlığı; en az finansal okuryazarlık becerisine ilişkin içerik bulunmaktadır. Ders kitaplarında yer alan vatandaşlık becerileri arasında en fazla okuryazarlık türlerinin yer alması, ele alınan altı okuryazarlık türünün birleştirilerek tek bir kategori altında değerlendirilmesiyle ilgilidir. Ancak okuryazarlıklar ayrı ayrı değerlendirildiğinde de politik okuryazarlık ve hukuk okuryazarlığı en fazla yer alan becerilerdir.

Politik ve hukuk okuryazarlığın ders kitaplarında ağırlıklı olarak yer alması temelde olumlu bir durumdur. Ancak okuryazarlıklar içerisinde dijital ve finansal okuryazarlıkların en az yer alan beceriler olması ders kitaplarının bu konudaki eksikliğini göstermektedir. Teknolojinin geliştiği ve dünyanın hızla değiştiği mevcut ortamda bireylerin dijital okuryazar vatandaşlar olması gerekmektedir. Ayrıca gelecekte ekonomik özgürlüklerine kavuşacak öğrencilerin başta kendi bütçe planını oluşturma olmak üzere birçok niteliği içeren finans alanını tanıması ve bu bağlamda finansal okuryazar bireyler olması önemli bir ihtiyaçtır. Vatandaşlık içerikleriyle dijital ve finansal okuryazarlıklar arasında yeterince ilişki kurulmadığını söylemek mümkündür.

Sınıflar açısından sonuçlara bakıldığında, tüm sınıflarda okuryazarlık becerileri en fazla frekansa sahiptir. Tüm sınıflarda en fazla okuryazarlık ve katılım türlerine vurgu yapılmıştır. Ancak farkındalık, karar verme, iletişim becerileri, eleştirel düşünme, sorgulama ve empati becerilerine neredeyse hiç değinilmemiştir. Sosyal bilgiler ders kitaplarında empati becerisini inceleyen Kan ve Tebiş (2022), benzer şekilde empati becerisinin sınırlı düzeyde yer aldığını, Doğan ve Oruç (2022) empati ve karar verme becerilerine hiç yer verilmediğini vurgulamaktadır. Tüm sınıflarda

okuryazarlıkların fazla olması, politik okuryazarlık ve hukuk okuryazarlığını yakından ilgilendiren anayasal hak ve özgürlüklere fazlasıyla atıf yapılmasıyla ilgilidir. Özellikle etkin vatandaşlık öğrenme alanı, bu okuryazarlıkların en yoğun olduğu yerdir. Bu yönden ulaşılan sonuçlar doğaldır. Buna karşın farkındalık, karar verme, iletişim becerileri, eleştirel düşünme, sorgulama ve empati becerilerine neredeyse hiç değinilmemesi, vatandaşlık içeriklerinin büyük oranda siyasal içerikle ilişkilendirildiğini, dolayısıyla sosyal boyutun ihmal edildiğini kanıtlar niteliktedir. Bu sonucu, 2018-2019 yılları arasında okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarını okuryazarlıklar açısından inceleyen Berber'in (2019) çalışması da desteklemektedir. İlgili çalışmada sosyal bilgiler ders kitaplarında en fazla politik okuryazarlığa yer verildiğini tespit etmiştir. Başka bir çalışmada sosyal bilgiler öğretim programını alternatif okuryazarlık açısından inceleyen Dere ve Ateş (2022), programda yer verilen okuryazarlıkların yanında vatandaşlık okuryazarlığına ilişkin birçok kazanım bulunduğuna ve dolayısıyla bu alternatif okuryazarlığın da sosyal bilgiler derslerinin gündemine alınması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Vatandaşlık eğitimiyle ilgili ders kitaplarındaki eksikliklerin giderilmesinde bu tür tartışmalardan faydalanılabilir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarının vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından içeriklerinin bazı yönlerden eksik olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle siyasal katılımın çok sınırlı düzeyde temsil edilmesi ve seçimde oy verme vermeyle sınırlanması önemli eksikler arasındadır. Hâlbuki vatandaşlıkla ilgili okuryazarlıklarda hak ve sorumlulukların farkında olma, aktif hak arama süreçleri ve demokratik protesto çeşitleri gibi birçok konu bulunmaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi, sosyal bilgiler ders kitaplarının vatandaşlık eğitimine daha etkili bir şekilde hizmet etmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışmanın bazı sınırlılıklarına değinmekte fayda vardır. Öncelikle çalışmada yalnızca vatandaşlık konularına ağırlık verilen öğrenme alanları ("Birey ve Toplum", "Etkin Vatandaşlık" ve "Küresel Bağlantılar") incelenmiştir. Sosyal bilgiler ders kitaplarının tamamının incelenmesi durumunda farklı bir sonuç ile karşılaşılabilir. Bunun yanı sıra ders kitapları "Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi" kapsamında değerlendirilmiştir. Çerçevenin sınırlarının genişletilmesi durumunda ya da farklı bir değerlendirme kriteri temel alındığında sonuçlar farklılaşabilir. Ancak yararlanılan bu çerçevenin evrensel düzeyde temsil açısından çaba gösterilerek hazırlandığı göz ardı edilmemelidir. Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulduğunda diğer öğrenme alanları da dâhil edilerek çerçevenin farklı ülkelerde yararlanılan ders kitapları ve programlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Bu karşılaştırmalar; vatandaşlık, hukuk, siyaset bilimi, sosyoloji ve eğitim alanlarının birbirinin birikimlerinden karşılıklı olarak faydalanmasına yardımcı olacaktır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmacılar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür ve/veya Açıklama: Tez sürecine katkı sağlayan değerli jüri üyelerimize, uzman görüşü aldığımız değerli hocalarımıza ve doktora öğrencisi Şerife Nur AKDENİZ'e teşekkür ederiz. Bu araştırma, ilk yazarmın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A. ve Kılıç, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. MEB Yayıncılık.

Adeyemi, O. O. (2020). Effects of teaching citizenship components of social studies on junior secondary school students' civic knowledge and skills in Oyo state. *Capital Journal of Educational Studies (CAJES)*, 6(2), 25-31. <https://www.ajol.info/index.php/ijp/article/view/198700>

- Al-Qatawneh, S. S., Alsalhi, N. R. and Eltahir, M. E. (2019). The citizenship values included in intermediate stage Arabic-language textbooks and teachers' awareness of them in the UAE: A case study. *Heliyon*, 5, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e02809>
- Althof, W. and Berkowitz, M. W. (2006). Moral education and character education: Their relationship and roles in citizenship education. *Journal of Moral Education*, 35(4), 495-518. <https://doi.org/10.1080/03057240601012204>
- Amalia, S. and Sapriya, S. (2020). The implementation of the project citizen learning model in civics education subjects as an effort to build civic skills. *Journal of International Conference Proceedings (JICP)*, 3(1), 248-254. <https://doi.org/10.32535/jicp.v2i4.800>
- Apple, M. W. (2018). *Ideology and curriculum*. New York: Routledge.
- Armstrong, C. (2022). Key methods used in qualitative document analysis, *OSF Preprints*, 1-9. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3996213>
- Bellamy, R. (2004). Introduction: The making of modern citizenship. R. Bellamy, D. Castiglione and E. Santoro (Ed.), *Lineages of European citizenship: Rights, belonging and participation in eleven Nation-States* in (pp. 1-21). London: Palgrave Macmillan.
- Berber, H. S. (2019). *Ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarının okuryazarlıklar bakımından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Bloor, M. and Wood, F. (2006). *Keywords in qualitative methods: A vocabulary of research concepts*. SAGE.
- Bochel, H. (2009). Political literacy. M. McManus and G. Taylor (Ed.), *Active learning and active citizenship: Theoretical contexts* in (pp. 150-168). Birmingham: The Higher Education Academy Network.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Brunell, L. A. (2013). Building global citizenship: Engaging global issues, practicing civic skills. *Journal of Political Science Education*, 9(1), 16-33. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1011968>
- Carens, J. H. (2000). *Culture, citizenship, and community: A contextual exploration of justice as evenhandedness*. New York: Oxford University Press.
- Carretero, M., Haste, H. and Bermudez, A. (2016). Civic education. In L. Corno and M. E. Anderman (Ed.), *Handbook of educational psychology* (pp. 295-308). London: Routledge Publishers.
- Castro A. J. (2013). What makes a citizen? Critical and multicultural citizenship and preservice teachers' understanding of citizenship skills. *Theory & Research in Social Education*, 41(2), 219-246. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1003745>
- Demir, S. B. (2016). Sosyal bilgiler eğitimi ve vatandaşlık bilgisi. S. B. Demir (Ed.), *Vatandaşlık bilgisi içinde* (ss. 1-11). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dere, İ. and Ateş, Y. (2022). Alternative literacies in Turkish social studies teaching program. *Pedagogical Perspective*, 1(1), 1-20. <https://doi.org/10.29329/pedper.2022.448.1>

- Dere, İ. ve Gökçınar, B. (2022). Değişen paradigma bağlamında vatandaşlık. E. Dinç, İ. Dere ve S. Üztemur (Eds.). *Vatandaşlık bilgisi ve eğitimi: Demokratik vatandaşlık eğitimi için yeni bir yaklaşım* içinde (ss. 7-25). Ankara: Pegem Akademi.
- Dobozy, E. (2007). Effective learning of civic skills: Democratic schools succeed in nurturing the critical capacities of students. *Educational Studies*, 33(2), 115-128. <https://doi.org/10.1080/03055690601068279>
- Ersoy, A. F. (2013). An analysis of social studies textbooks in Turkey: from national citizenship to global citizenship. *International Journal of Progressive Education*, 9(3), 137-153. <https://ijpe.inased.org/makale/2461>
- Ersoy, A. F. ve Öztürk, F. (2015). Bir vatandaşlık değeri olarak yurtseverlik: Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının algısı. *Elementary Education Online*, 14(3), 974-992. <https://doi.org/10.17051/ieo.2015.85864>
- Evrişen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.
- Gbadamosi, T. V. (2013). Effects of teaching citizenship components of social studies on primary school pupils' civic knowledge and skills. *Nigerian Journal of Social Studies*, 2, 1-12. <https://www.ajol.info/index.php/ijp/article/view/198700>
- Gökçınar, B. (2022). *Sosyal Bilgiler ders kitaplarının temel vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Gökçınar, B. ve Dere, İ. (2024). Is it possible to identify basic citizenship values and skills at a universal level? A framework attempt. *Participatory Educational Research*, 11(2), 97-116. <https://doi.org/10.17275/per.24.21.11.2>
- Hidayah, Y., Ulfah, N. and Suryaningsih, A. (2021). Contribution of citizenship education in developing civic skills to face the 4.0 era during the pandemic in Indonesia. *Advances in Social Science, Education, and Humanities Research*, 581, 494-499.
- Ijiwole, A. A. and Adeyemi, M. A. (2021). An investigation into citizenship values of college of education students in South West, Nigeria. *Indiana Journal of Economics and Business Management*, 1(1), 31-39.
- Kan, Ç. ve Tebiş, Z. (2022). Ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarının empati becerisi açısından incelenmesi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 474-487.
- Karasu-Avcı, E. ve Faiz, M. (2018). 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları "etkin vatandaşlık" öğrenme alanında yer alan becerilerin ve değerlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 1-21.
- Kennedy, K. J., Kuang, X. and Chow, J. K. F. (2013). Exploring Asian students' citizenship values and their relationship to civic knowledge and school participation. *Educational Psychology*, 33(3), 240-261. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1004571>
- Komalasari, K. (2012). The effect of contextual learning in civic education on students' civic skills. *Educare*, 4(2), 179-190. <https://journals.mindamas.com/index.php/educare/article/view/255>
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.

- Kuş, Z., Merey, Z. ve Karatekin, K. (2013). İlköğretim 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 183-214.
- Leydet, D. (2017) 'Citizenship'. In E.N. Zalta (ed.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/citizenship/>
- Liou, S. M. (2002). *The effect of we the people... Project citizen on the civic skills and dispositions of Taiwanese adolescent students*. Doctoral Dissertation, Department of Curriculum and Instruction, Indiana.
- Lott, J. L. (2006). Racial identity and black students' perceptions of civic skills. *Race, Gender & Class*, 13(3/4), 239-254.
- Lucey, T. A. and Meyer, B. B. (2013). Does social studies teaching uphold the citizenship values to which students should aspire? Survey findings from one state. *Action in Teacher Education*, 35(5), 462-474. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1149417.pdf>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). *Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı ilkököl ve ortaokul (4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayinevi. 25.12.2023 tarihinde <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%20C4%B0LG%20C4%B0LER%20C3%96%20C4%9ERET%20C4%B0M%20PROG RAMI%20.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Muntengwa, W., Namadula, B., Hamainza, V., Simwatachela, R., Kakana, F., Simui, F. and Muleya, G. (2020). Unearthing disablers in the cultivation of civic skills among learners in selected secondary schools in Lusaka district, Zambia. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*, 4(9), 228-238. <http://dSPACE.unza.zm/handle/123456789/6939>
- Murdiono, M., Suharno. and Wuryandani, W. (2020, 12 February). *Global citizenship values in the student's book of Pancasila and civic education*. International Conference on Educational Research and Innovation (ICERI), Retrieved from <https://www.atlantispress.com/proceedings/iceri-19/125934045> in 28.12.2023.
- Ramalho-Correia, A. M. (2002). *Information literacy for an active and effective citizenship*. White Paper prepared for UNESCO, the US National Commission on Libraries and Information Science, and the National Forum on Information Literacy, for use at the Information Literacy Meeting of Experts, Prague, The Czech Republic. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Ana-Maria-Correia-2/publication/228765129_Information_literacy_for_an_active_and_effective_citizenship/links/55d1bea408aee5504f68edf4/Information-literacy-for-an-active-and-effective-citizenship.pdf in 21.01.2024
- Sarıcan, E. (2006). *1998 ile 2004 Sosyal Bilgiler ders öğretim programlarının vatandaşlık değerleri açısından karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Shah, R., Brett, P. and Thomas, D. (2020). Visualizing civic values: Representations of idealized citizenship behaviours in images found in Nepalese social studies textbooks. *Citizenship Teaching & Learning*, 15(1), 79-99. https://doi.org/10.1386/ctl_00021_1
- So, A. (2007). Continuation of crippled citizenship: Civic virtues are for social responsibility or for political participation? *Educational Research Journal*, 22(2), 221-228.

- Su, Y. C. (2007). Ideological representations of Taiwan's history: An analysis of elementary social studies textbooks, 1978-1995. *Curriculum Inquiry*, 37(3), 205-237. <https://doi.org/10.1111/j.1467-873X.2007.00383.x>
- Tabak, S. ve Yaylak, E. (2020). The place of root values in social studies textbook. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 8, 1-51.
- Tamara, T. and Sapriya, S. (2021). Literature study: Cultivating civic skills through student organizations in higher education. *ICOPE*. <https://eudl.eu/doi/10.4108/eai.16-10-2020.2305224>
- Tse, T. K. (2000). Deformed citizenship: A critique of the junior secondary economic and public affairs syllabus and textbooks in Hong Kong. *Pedagogy, Culture & Society*, 8(1), 93-110, <https://doi.org/10.1080/14681360000200082>
- Tüysüz, S. (2020). *4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı*. Ankara: Tuna Matbaacılık.
- Watkins, R., Meiers, M. W. and Visser, Y. (2012). *A guide to assessing needs: Essential tools for collecting information, making decisions, and achieving development results*. Washington DC: World Bank Publications.
- Wolhuter, C., Janmaat, J. G., van der Walt, J. H. L. and Potgieter, F. J. (2020). The role of the school in inculcating citizenship values in South Africa: Theoretical and international comparative perspectives. *South African Journal of Education*, 40(2), 1-11.
- Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.

Extended Abstract

Introduction

In Turkey, social studies is one of the important courses for citizenship education. The social studies curriculum covers citizenship topics embedded in different learning themes, specifically in the Active Citizenship learning theme. The curriculum subjects are taught to students through textbooks. The functions of textbooks include defining the concept of 'good citizen' that the political ideology wants to establish and providing the values, beliefs, attitudes, behaviors, and even skills that the individual should have as a citizen. So (2007) argued that the depictions in textbooks convey indicators of how and in what way the new generation will become 'good citizens'. Accordingly, the question that comes to mind is what values and skills individuals are expected to gain and have as citizens of today and in the future. This question directly points to civic values and citizenship skills. Limited studies in the literature examine citizenship values and skills in textbooks. Among these studies, Murdiono et al. (2019) examined textbooks regarding global citizenship values, and Al-Qatawneh et al. (2019) determined the fundamental citizenship values in Arabic textbooks and evaluated teachers' perceptions. In another study, Shah et al. (2020) examined the representations of idealized citizenship behaviors in the visuals depicted in Nepali social studies textbooks regarding citizenship values. They revealed how the messages intended to be given are embedded. In Turkey, only Sarıcan (2006) discussed citizenship values comparatively in terms of the 1998 and 2004 Social Studies Curriculum. However, no study examining social studies textbooks regarding citizenship values and skills has been found. Along this line, the study explored how citizenship values and skills are presented in social studies textbooks (4th-7th grades).

Method

The study's data sources employed the document review method, which included the 4th- 7th-grade social studies textbooks used in Turkey. The "Fundamental Citizenship Values and Skills Framework" was used to assess the "Individual and Society," Active Citizenship," and "Global Connections" learning themes, where citizenship topics are intensively covered in terms of citizenship values and skills. The framework's fundamental citizenship values are responsibility, respect, equality, helpfulness, justice, ethics, sensitivity, loyalty, honesty, and freedom. On the other hand, the fundamental citizenship skills are participation, literacy, communication, problem-solving, critical thinking, decision-making, collaboration, awareness, empathy, and inquiry. Content analysis was performed to analyze and evaluate the collected data. After data analysis, inferences and comments are presented.

Findings

The study's findings examining social studies textbooks regarding fundamental citizenship values and skills consist of two sections. The first section presents the findings regarding fundamental citizenship values by making a general evaluation and examining them separately according to levels. In this section, among the fundamental citizenship values included in social studies textbooks, the most common values were equality and freedom, whereas justice and loyalty were included the least. The ethics value, one of the fundamental citizenship values, should have been included. Regarding grades, fundamental citizenship values were presented in the 7th-grade textbook and at least in the 5th-grade textbook.

The examination of fundamental citizenship values in textbooks is examined according to grades, showing that the values were mostly referenced in the seventh and the least in the 5th grades. The examination of each grade is assessed separately and revealed that respect and responsibility were included in the 4th-grade textbook the most, freedom and respect in the fifth, equality and respect in the sixth, and equality and freedom in the seventh. In contrast, loyalty was included the least in the 4th-grade textbook, justice and loyalty in the fifth, sensitivity and justice in the sixth, and helpfulness and responsibility in the seventh.

In the second section, the findings regarding fundamental citizenship skills are given by making a general evaluation and examining them separately according to levels. In this section, among the fundamental citizenship skills included in social studies textbooks, the most common were literacies. Among these, political and legal literacies were the most addressed. In addition, critical thinking and awareness were the skills least included in the textbooks. Regarding grades, fundamental citizenship skills were presented in the 6th-grade textbook and at least in the 5th-grade textbook.

Fundamental citizenship skills in textbooks are examined according to grades, showing that legal literacy and social (community) participation skills were included the most in the 4th-grade textbook. At the same time, awareness and critical thinking had the least skills. Similarly, legal literacy and social participation skills were the most frequently addressed skills in the 5th grade. In the 6th grade textbook, where political literacy skills were mostly included, decision-making, communication, and awareness skills were almost absent. Finally, in the 7th grade, political and legal literacy were among the most addressed skills, similar to other grades, and empathy and critical thinking skills were among the least referenced skills.

Conclusion, Discussion, and Recommendations

Regarding citizenship skills, it is positive that political and legal literacy were predominantly included in all textbooks. They are indispensable elements of citizenship in the context of subjects covered in the learning themes and social studies education. However, the fact that digital and financial literacy were the skills that were least covered among literary disciplines shows the textbooks' shortcomings. In addition, awareness, decision-making, communication, critical thinking, inquiry, and empathy skills, all among the fundamental citizenship skills, were rarely covered in the textbooks. This proves that citizenship content is largely associated with political content, and its social dimension is neglected.

In terms of citizenship values, unlike the 4th-grade textbook, since the subject of human rights and freedoms in the 5th, 6th, and 7th-grade textbooks was covered with references from international and national documents, the values of freedom and equality came to the fore in these grades. Surprisingly, however, the value of responsibility only appears predominantly in the 6th-grade textbook. Responsibility is one of the most important qualities of citizenship. It would be utopian to expect an individual who is not responsible to acquire other values and skills and act according to them. For this reason, the value of responsibility, equality, and freedom should have been emphasized more in all books. It is also surprising that the value of ethics should have been addressed in the citizenship contents of the textbooks. Ethics will help a citizen to filter their behavior through reason. In addition, it would be appropriate to establish more connections between the values of loyalty, justice, and sensitivity and the citizenship content.

The content of social studies textbooks needs certain aspects regarding citizenship values and skills. Eliminating these shortcomings will contribute to social studies textbooks serving citizenship education more effectively. It is also useful to mention some limitations of this study. First, only the learning themes focusing on citizenship issues (Individual and Society, Active Citizenship, and Global Connections) were examined. If all the content of social studies textbooks is reviewed, a different result may be revealed. Furthermore, the textbooks were evaluated within the scope of the Fundamental Citizenship Values and Skills Framework. The results may differ if the boundaries of the framework are expanded or a different evaluation criterion is used. However, it should be considered that the framework was developed to represent the framework at a universal level. Considering these limitations, textbooks in different countries and programs containing citizenship education can be evaluated comparatively by including other learning themes within the framework's scope.